

RECENZIE

Řezníková, Lenka: MODERNA & HISTORISMUS. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Praha : Libri, 2004. 351 s.

Práca Lenky Řezníkovéj *Moderna & historicismus* je podľa slov autorky koncipovaná ako uvedenie do problematiky, ktorá nebola doposiaľ príliš systematicky skúmaná. Ide o historické myslenie na prelome 19. a 20. storočia, a to na príklade českej literárnej situácie na prelome storočí. Alebo povedané inými slovami, o historické reprezentácie obsiahnuté v modernistických textoch prelomu storočí a ich kultúrno-historický kontext. Z toho vyplýva aj dvojaké zacielenie práce: na jednej strane je príspevkom k štúdiu literárnej moderny prelomu storočí a súčasne na strane druhej je príspevkom k štúdiu dejín historického diskurzu a historického myslenia, do ktorého literárna moderna logicky patrila.

Autorka svoju prácu primárne koncipovala ako analýzu diskurzu, s ťažiskom na systémove ukazovatele a všeobecne platné javy, preto aj výskum národnej literatúry doplnila v záverečnej časti komparatistickým pohľadom, v rámci ktorého približuje a následne porovnáva situáciu v českej, poľskej a nemeckej literatúre daného obdobia, ktorá síce bola podobná, no existovali v nej isté rozdiely. V popredí jej záujmu sú univerzálne rysy modernistického historického diskurzu, všeobecné modernizačné trendy a nadnárodný modernizačný diskurz.

Pri východiskovom vzťahu literárnej vedy a historiografie teoreticky vychádza o. i. z téz Haydena Whitea a Paula Ricoeura a z celého radu aktuálnych nových tematizácií problematiky európskej literárnej moderny na prelome storočí a problematiky historických reprezentácií. Práve v tomto teoretickom ukotvení v aktuálnych zahraničných výskumoch a projektoch, najmä z nemeckej jazykovej oblasti, a v ná-

slednej aplikácii nových – predovšetkým genologicko-taxologických a kultúrohistorických – prístupov pre vlastnú oblasť literárnohistorického skúmania, možno vidieť hlavný prínos práce Lenky Řezníkovéj. Na základe systematického prehľadu aktuálnych zahraničných bádateľských inovácií môže autorka konštatovať, že v českom prostredí nedošlo v poslednom desaťročí k výraznejšej problematizácii gnozeologických základov a metodologických postupov historického poznania a že sa ani neprejavila naliehavejšia potreba redefinovať historický román a nanovo koncipovať teóriu literárneho zobrazovania minulosti. Presvedčením Lenky Řezníkovéj naopak je, že nové prístupy sa dajú použiť aj pri výklade starších dejín a že prostredníctvom relativizácie tradičných žánrových kategórií sa dá rozšíriť spektrum textov obsahujúcich historické reprezentácie. V súlade s tým je cieľom jej práce legitimizovať štúdium alternatívnych historických reprezentácií, ukázať, kedy takéto reprezentácie získavali na význame a aké miesto v dejinách historického myslenia im patrí.

Ústrednými pojmami, ktorými sa práca zaoberá, sú pojmy (literárnej) historickej reprezentácie a historického myslenia, pričom pojem literárna historická reprezentácia (resp. literárna reprezentácia dejín) nahrádza starší pojem historická beletria. Použitie nového pojmu má odstrániť žánrové obmedzenia a súčasne rozšíriť a inovovať bádateľské prístupy. V centre záujmu už teda nie sú len veľké historické rozprávania (ako historický román, historická poviedka, historická dráma), ale aj „malé“ formy historických rozprávání, ako drobné typy historických reprezentácií, v ktorých nie je historicitá manifestovaná prvoplánovo (napríklad už názvom alebo podnázvom) či úplne transparentne. Historické reprezentácie pritom autorka chápe v širokom zmysle, a to ako verbalizácie „*intelektuálnych a emotívnych väzieb hovoriaceho*

na minulosť, dejiny a dejinnosť, jeho poznanie obsahu minulosti a jeho názory na mechanizmy (narativizáciu, ideologizáciu, idealizáciu a pod.) a formy (filozofiu dejín, historiografiu, historizujúcu publicistiku a pod.) jej traktovania“ (s. 24).

Premeny historického myslenia sleduje Lenka Řezníková na materiáli literárnych a metaliterárnych textov, pričom sa výberovo sústreďila na texty prozaické a texty o literatúre, t. j. na literárne kritiky, polemiky, eseje, literárno-historické pojednania a pod. V tomto priestore mapuje, aké naratívne útvary a aké alternatívne stratégie využívala česká moderna potom, ako radikálne odmietla konvenčné veľké modely historických reprezentácií (už spomínaný historický román a historická poviedka).

Prístup Lenky Řezníkovej je dôsledne metodologický a výrazne systematický – autorka precízne vymedzuje pojmy, kategórie a princípy (moderna, historizmus, historická reprezentácia, historická beletria, historická veda, historiografia, identita, generácia atď.), typologicky člení, systematizuje, logicky usporadúva a zhŕňa svoje zistenia. V rámci vymedzenia výskumných, resp. problémových okruhov je práca rozdelená na tri časti, ktoré sledujú (1) transformácie lingvoliterárnych prostriedkov historických reprezentácií, (2) premeny historických tematizácií a (3) problematizáciu identít a jej súvislosti s premenami historického diskurzu. Tieto tri okruhy zároveň postihujú základné formálne a obsahové posuny, ktoré do ponímania a verbalizácie minulosti vniesla česká literárna moderna prelomu storočí.

Pri vymedzovaní jednotlivých pojmov vychádza autorka najprv z ich širokého sémantického rámca, ktorý postupne spresňuje a zužuje s ohľadom na priority vlastného výskumu. Pre označenie moderny epochy fin de siècle využíva pojem emfatická moderna, ktorý zahŕňa dvadsaťročie 1890 – 1910. Prelom storočí je ponímaný ako paradigmatický zlom, ktorý zaznamenávali už dobové termíny krízy, obratu, prechodu, ale tiež úpadku, dekadencie a degenerácie. Tento zlom sa dotkol aj historických reprezentácií, ktoré boli tým pádom

– povedané jazykom dnešnej teórie – vystavené modernistickej kritickej dekonštrukcii. Pri sledovaní vzťahu moderny a historizmu si Lenka Řezníková kladie otázku, ako samotná moderna definovala historizmus a aký vzťah k nemu zaujala, no zároveň upozorňuje na fakt, že oba pojmy fungovali v sledovanom období ako nástroje polemiky, (auto)identifikácie a legitimizácie. S tým korešponduje konštatovanie, že pojem literárna moderna prelomu storočí kryštalizoval predovšetkým ako nástroj identity určitého okruhu autorov v určitej dobe a ako nástroj legitimizácie ich predstáv o literatúre, jej estetike a funkcii.

Ak autorka na začiatku signalizovala, že bude sledovať hlavne alternatívne stratégie, za alternatívne typy (meta)literárnych historických reprezentácií považuje útvary, ktoré neboli na prelome storočí striktné formálne vymedzené a pri ktorých nebola historická látka žánrotvorným kritériom. V tomto zmysle je teda reč najmä o textoch istým spôsobom komentujúcich alebo reflektujúcich problematiku dejín, resp. priamo historickej beletrie. Najpríznačnejšími typmi útvarov, do ktorých modernisti vkomponovali historické reprezentácie, sú potom literárna kritika, esejistika, drobná próza a román zo súčasnosti. Kritický postoj českej moderny k historickým témam však neznamenal úplnú rezignáciu na historické látky, ale len zmenu náhľadu na danú problematiku, konštituovanie nových myšlienkových a výkladových schém a formulovanie nových požiadaviek vyplývajúcich z premien historického myslenia, z premien predstáv o tom, akým smerom sa má štúdium dejín a spôsob ich umeleckého zobrazovania uberať.

S nástupom moderny postihli historický diskurz premeny v oblasti narácie, literárnych techník, tém. V rovine štýlu bol hlavnou zmenou presun dôrazu z tradičného príbehu (narácie) na reflexiu, s čím súviselo tiež prenesenie ťažiska modernistickej tvorby k nesujetovej alebo sujet silno potlačujúcej próze, k celkovej symbolizácii a tiež k poetizácii jazyka. Náhradou dejovosti mala byť psychologizácia, ktorá bola jedným z hlavných znakov kultúrnych snáh prelomu

storočí. Silná bola tiež tendencia sociologického výkladu otázok týkajúcich sa umenia, najmä literatúry.

Autorka si všíma vzťah moderny k vede vo všeobecnosti a následne k historickej vede a historiografii. Na tomto základe dospieva k názoru, že okolo roku 1900 sa ťažisko historických reprezentácií prenieslo z roviny vecne obsahovej do roviny diskurzívnej, čo znamená, že došlo k posunu od histórie k metahistórii, a teda k určitému metahistorickému obratu. Predmetom zobrazenia neboli konkrétne historické individuality, ale teoretické a metodologické otázky, ktoré riešili potrebu revízie všeobecne platného a oficiálneho obrazu daných individualít. Modernisti kritizovali historickú beletriu a historickú vedu a v rámci tejto polemической situácie si vymedzovali vlastnú modernistickú identitu. S premenami historického diskurzu úzko súvisí aj otázka identity, či presnejšie krízy identity, preto má svoje miesto v práci tiež problematika kolektívnych identít, resp. ich dobová transformácia. V tomto kontexte autorka sleduje dobovo preferovaný individualizmus, kritický postoj k jestvujúcim identitám (liberálna, meštianska, národná), vznik nových identít (silnejúca straníckosť ako prejav politickej pluralizácie, vnútorná diferencovanosť spoločnosti, téma homosexuality ako výraz „*problematizácie genderových kategórií*“, s. 187, a pod.). Upozorňuje i na to, že na prelome storočí bola intenzívne tematizovaná konfesijná identita, v podobe silnej vlny tzv. katolíckeho estetizmu, a rovnako aj generačná identita – oba tieto typy zaraďuje do kategórie intenzifikácie identít. Generačnú identitu následne vysvetľuje ako novo konštituovanú identitu, pri ktorej sa tradoval len model (model generačnej výmeny) a aj ten navyše podliehal historickým inováciám. Na problematiku národnej identity odkazuje v kontexte pojmov globalizácia, nacionalizmus, kozmopolitizmus, národ. Za kľúčové pre českú modernu deväťdesiatych rokov 19. storočia však možno považovať tri typy identít: identita generačná, identita moderny a identita národná. Pôsobenie jednotlivých typov však bolo rôzne a diferencované podľa aktuálnej situácie – v zá-

vislosti od toho, voči komu a čomu sa modernisti práve kriticky vymedzovali.

Pre potvrdenie všeobecnej platnosti modernistických zmien v oblasti historických reprezentácií sa autorka rozhodla pre komparatívne porovnanie českej literárnej situácie s dvoma susednými literatúrami, poľskou a nemeckou. Z tohto porovnania jej vychádza, že aj v týchto literatúrach v danom období prevládali kratšie literárne útvary a že rovnako ako v českej moderne aj v nemeckej a poľskej modernistickej tvorbe sa zmenili tradičné schémy spracovania historickej látky. Na rozdiel od českej situácie však ani nemecká ani poľská literatúra sledovaného obdobia tradičný žáner radikálne neodmietli a namiesto deštrukcie kontinuitne prešli k jeho rekonštrukcii. V oboch literatúrach tak naďalej vznikali historické romány – modernisticky náležite transformované príbehy odohrávajúce sa v minulosti, rezignujúce na linearitu príbehu a objektívneho rozprávača a naproti tomu zdôrazňujúce osobný zážitok jednotlivých postáv. V českej moderne identifikovaný autoidentifikačný moment moderny (na báze jej vzťahu k historickému mysliu) sa zas ukázal ako platný len pre české prostredie. Vo všeobecnosti ale platí, že modernistické inovácie historického diskurzu sa vo všetkých troch literatúrach uberali podobným smerom, pričom na tomto základe Lenka Řezníková sumuje problematiku do deviatich bodov, ktoré charakterizujú tak modernistický historický diskurz, ako aj literárnu modernu. Ide o nasledovné vlastnosti a tendencie: cezúra vo vývine historickej beletrie, žánrová extenzia historických reprezentácií, strata žánrotvornej funkcie historickej látky, preliatie akcentu z historickej narácie na reflexiu, posun od histórie k metahistórii, konfrontačný ráz modernistických historických reprezentácií, ich eklekticizmus a fragmentárnosť, transformácia tém.

Vzťah moderny a historizmu, ako ho vo svojej práci *Moderna & historismus* sleduje a analyzuje Lenka Řezníková, sa ukazuje ako tvárny a interpretačne zaujímavý široký dobový problém, ktorý nastolil témy, ďalej rozpracované a potvrdzované historiografiou 20. storo-

čia. Historická problematika skúmaná v kontexte českej literárnej moderny zároveň rozširuje horizont bádania českej moderny, síce uzavretého literárnohistorického javu, no bádateľsky (ako potvrdzuje i táto práca) stále otvoreného. Moderná teoretická výbava umožnila autorke nájsť a tematizovať historický obsah aj v takých textoch, ktoré starší výskum nezohľadňoval. Jej moderný teoretický slovník však občas pôsobí až príliš nákladne a pri vzťahnutí na dobové reálie či všeobecne známe vlastnosti a charakteristiky niekedy priam scudzujúco. Aplikovanie inojazyčnej terminológie – na príklade pojmu *emplotment* – bez náležitého odôvodnenia či ukotvenia je potom viac rušivé než prínosné.

Moderna & historismus Lenky Řezníkovéj je zaujímavým a inšpiratívnym príspevkom do problematiky literárnej moderny, ktorý celkom prirodzene podnecuje ku komparáciám a paralelám aj v rámci iných národných literatúr na prelome 19. a 20. storočia a vyvoláva otázky, ako rovnaká problematika vyzerala a rezonovala v ich modernistickom priestore.

Dana Kršáková

VO SVOJICH STUPAJACH. Básnické dielo Ivana Štrpku a hodnotové kritériá. Bratislava : Literárna nadácia Studňa, 2004. s. 141.

Literárna nadácia Studňa posledným vydavateľským počínom siahla po básnikovi časom aj kritikou dostatočne preverenom. Tvorba Ivana Štrpku, ktorej estetickú hodnotu potvrdzuje vzácna zhoda laikov i poučených čitateľov, sa stala predmetom záujmu dvanástich pôvodných príspevkov, hoci obsah zahŕňa až devätnásť položiek.

Prvok nesúrodosnosti na plochu knihy vnáša najmä pravidelná rubrika zborníkov tejto nadácie s názvom *Hodnoty a hodnotové kritériá v povojnovej slovenskej poézii*, ktorá je koncipovaná ako pokus o odhaľovanie „prínosov hodnôt najvýznamnejších diel povojnovej

slovenskej poézie“. Okrem pôsobivej analýzy A. Bokníkovej, ktorá sa venuje poézii Vadkerti-Gavorníkovej, tu majú zvýšené texty J. Gavuru a V. Pisára charakter skíc. Všetky ostatné príspevky zborníka sa pridŕžiavajú ústrednej témy a dotýkajú sa rôznych aspektov poézie Ivana Štrpku.

Možno ich rozdeliť na články publikované už v šesťdesiatych až deväťdesiatych rokoch, ktoré boli reedíciou nanovo zaradené do komunikačného toku (hoci na úkor akejkoľvek publikačnej ekológie), a pôvodné texty, koncipované špeciálne pre tento zborník. Staršie príspevky sú jednak originálne texty *Osamelých bežcov* (manifest *Návrat anjelov*, Štrpkove eseje z konca šesťdesiatych rokov), ale aj v minulosti už zverejnené recenzie a analytické state.

Úvodné slovo (v podobe úryvku zo staršieho článku) patrí odbornému garantovi projektu Milanovi Hamadovi. Konfrontuje svoju reflexiu osamelobežekkej poézie zo šesťdesiatych rokov so svojimi súčasnými postojmi. Objavuje sa tu pomerne vzácny fenomén sebakritickej revízie dávnejších stanovísk („Keby som bol býval vtedy vnímavejší, bol by som musel postrehnúť...“), pričom vo svojom vnímaní tejto básnickej skupiny akcentuje predovšetkým mnohorozmernosť, významovú pluralitu („Ich báseň bola energetickým generátorom významov“) a charakterizuje špecifiká poetiky jej jednotlivých členov.

Ako recenzia pôsobí empatický príspevok Daniela Heviera, kým kritériá vedeckej štúdie spĺňa text Jiřího Trávnicka. Posledný spomenutý konfrontuje *Osamelých bežcov* s českou básnickou generáciou šesťdesiatych rokov. Poukazuje na ich paralelné východiská, ale aj poetiku, spoločné motívy, ťažiskové sémantické komponenty (motív ohňa, dôraz na „ty“, prítomnosť „teraz“, motív zrkadla a z neho vyplývajúci princíp sémantického perpetua mobile, odrážajúceho sa v procesualnosti básne).

Pri zvyšných príspevkoch sa publikačný údaj neuvádza, takže možno predpokladať, že sú uverejnené po prvýkrát. Tematická os väčšiny z nich balansuje medzi pokusmi o analýzu Štrpkovej tvorivej metódy na jednej strane